

<https://sppl.ui.ac.ir/?lang=en>

Spatial Planning

E-ISSN: 2476-3357

Document Type: Research Paper

Vol. 13, Issue 1, No.48, Spring 2023, pp. 1 - 4

Received: 20/03/2023

Accepted: 03/06/2023

The Participatory Position of the User in the Design Process of Residential Spaces

Hamed Beyti¹*, Abolfazl Chahardovali², Javid Arian³

1- Assistant Professor, Faculty of Architecture and Urbanism, Tabriz Islamic Art University (TIAU), Tabriz, Iran

h.beyti@tabriziau.ac.ir

2- MA Graduate of Agricultural Engineering, Faculty of Architecture and Urbanism, Tabriz Islamic Art University (TIAU), Tabriz, Iran

a.chahardovali@tabriziau.ac.ir

3- MA Graduate of Agricultural Engineering, Faculty of Architecture and Urbanism, Tabriz Islamic Art University (TIAU), Tabriz, Iran

j.arian@tabriziau.ac.ir

Abstract:

Statement of the Problem: Different people and strata in human societies need a shelter called housing. The design process of this type of space is done in different ways, and the possibility of using the user's opinions during this process has always been desired by the design community because users are considered influential members in this matter. In recent years, the participatory approach has played an important role as an appropriate response to this process. However, the special contemporary conditions, according to the way of house selection and the view of the designers, have made their involvement in the category of participation very diverse.

Purpose: This study seeks to explain and measure the level and quality of user participation in the design process. Therefore, the study investigates, firstly, in what topics and secondly, to what extent the user can enter into this process.

Methodology: The present study uses the grounded theory approach to achieve its goals.

*Corresponding Author

Beyti, H., Chahardovali, A., & Arian, J. (2023). Position of user participation in the design process of residential spaces. *Spatial Planning*, 13 (1), 1 - 4 .

2476-3357 © The Author(s). Published by University of Isfahan

This is an open access article under the CC BY-NC 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0>).

10.22108/SPPL.2023.136521.1695

20.1001.1.22287485.1402.13.1.6.3

Results: The results show the extent and manner of the user's participation in the different stages of the design process during a three-stage and back-and-forth activity, where the user's contribution is more important at the 'level of influence through the declaration of needs' and the architect's contribution is at the 'level of participation through applying specialized considerations'.

Innovation: The innovation of the research is in obtaining the model and its components using grounded theory and presenting a three-stage model of user participation in the design process.

Keywords: Design Process, Housing, Position of the User, Participatory Design, Residential Space Users.

Introduction:

Housing, as a platform for human life, is related and interactive with other dimensions of his life. However, it is considered an important shelter among people and different strata of any society and it can be said that it is one of the most complex buildings in design. Therefore, housing is not only a product that must be produced but is the result of a process, and its design process is more than a response to a program because it has to present a public face while the private life of its residents flows. The most important issue in this process is the person (or persons) who live in it. Today, the consequences of the separation of users of residential spaces and housing designers in the design process have been revealed in the form of issues such as identity crisis, decreased sense of belonging, failure to satisfy spiritual needs, increased rate of depression, decreased security, and other similar cases. In residential spaces, due to the inability of experts and practitioners to solve such problems, these complexes are subject to destruction and ruin. Pruitt Igoe buildings are an example of these buildings. Architectural designers, while revising the definitions and concepts, believe that they alone cannot determine the quality of spaces, because the final quality is the product of direct interaction between the user and the designer, and not paying attention to this matter is very harmful in the qualitative fate of the residential space. Nevertheless, the debatable issue in this research is the extent of user involvement and participation. First of all, what aspects of the design process will users be allowed to be involved in and comment on? Secondly, what will be the pros and cons of playing this role? Mentioning this process, the present research tries to explain how the user participates in this process.

Materials and Methods

According to the type of subject, the current research uses a qualitative approach to explain the position of users in the process of residential housing design. In order to advance the path of explaining the subject, this research has used the grounded theory (GT) research method in which the researcher, instead of using the existing theories, develops the theory based on the data. As a result, it provides the possibility of regular recognition of meanings from the point of view of people in a specific situation. The authors first collected the data in the theoretical

basics section and then classified them. Furthermore, by explaining the basic definitions and also by referring to library sources, the authors have tried to find the correct criteria for distinguishing different areas of the design process so that they can provide a correct answer to the above questions. However, due to the fact that there are many factors influencing the design process, the subject has been elaborated and explained with the help of experts in the field of design and construction during semi-structured interviews. The sampling method in this research is purposive sampling, and the analysis of the interviews was also considered using the extraction of concepts from the text of the conducted interviews, which helped to understand the studied topic.

Research Findings

At first, in response to the nature of the user's involvement in the design process category, the architects not only expressed their satisfaction with their involvement but also considered the intervention of users in matters related to the activities of the users of the spaces in question as absolutely necessary and useful. Regarding the extent of user intervention, which was raised in the interviews, the architects pointed out that the three main factors in the design and construction process are legislation, the architect, and the user, each of which has a specific place in the formation of the design process. At the head of this process, the legislator specifies the limits that must be implemented in advance in the form of the law. The user as a beneficiary expresses his needs, and the architect as an expert in this process matches the demands of both the user and the legislator. Finally, the architects attributed three basic stages to the design process.

The first stage includes expressing the quantitative needs of the design, in which the user, by defining the problem and explaining the program, expresses his quantitative needs such as the number and size of the spaces. The second stage, called carrying out the main design process, includes the architect and the user. In this stage, the architect and the user reach a general agreement about the existing challenges. The third step is to express a qualitative opinion about the design, which aims to confirm the final quality of the product by the user because, in the end, the person who will use the designed space is the user. The architectural qualities mentioned by the architects in relation to the spatial organization as well as the structure that does not conflict with the rules and principles set by the legislator mainly include issues such as the cause of creating cracks in the walls, the occupation level of the building, spatial order and how to organize, and so on. Finally, it can be pointed out that the architect completely shapes the needs of the users of the residential space regarding the architectural qualities and advancing the design process.

Discussion of Results and Conclusions

The results of the study indicate that architects consider the design process as two-way communication between the architect and the user, so during this interaction, the user first expresses his needs and then the architect tries to use his expertise to provide them with a

correct and acceptable answer to gain their satisfaction and to increase the quality of the final product. In the meantime, sometimes the user's decision and the architect's discretion may be in conflict with each other. In this case, the architect acts according to the user's wishes despite his inner desire after warning about the possible consequences of doing an action. The non-contradiction of these demands with the legal requirements that are basically raised by various organizations has been declared as the most important red line for users' involvement. Ultimately, if we think of the design process as a movie, the user will act as the producer and the architect as the director. In this process, the architect's expertise and the user's need complement each other. The results of this study, in addition to confirming the articles in the review of the literature, have followed the path of this issue. For this reason, in the way of advancing the issue of user participation in the design process, the level of user participation in the design process was determined. Therefore, in line with conducting future studies, the path ahead of researchers can be a deeper examination of users' needs in the design process.

برنامه‌ریزی فضایی

سال سیزدهم، شماره اول، (پیاپی ۴۸)، بهار ۱۴۰۲، ص ۱۳۸-۱۱۷

تاریخ وصول: ۱۴۰۱/۱۲/۱۱ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۳/۱۳

مقاله پژوهشی

جایگاه مشارکتی کاربر در فرآیند طراحی فضاهای مسکونی

حامد بی‌تی* ، دانشیار گروه معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران

h.beyti@tabriziau.ac.ir

ابوالفضل چهاردولی، دانشجوی کارشناسی ارشد مهندسی معماری، گروه معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران

a.chahardovali@tabriziau.ac.ir

جاوید آریان، کارشناسی ارشد مهندسی معماری، گروه معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران

j.arian@tabriziau.ac.ir

چکیده

افراد و اقشار مختلف در جوامع انسانی نیازمند سرپناهی به نام «مسکن» هستند. فرآیند طراحی این نوع فضاها از راه‌های مختلفی انجام می‌شود که امکان بهره‌گیری از نظرهای بهره‌بردار در طول انجام‌دادن این فرآیند، همواره مدنظر جامعه طراحان بوده است؛ زیرا کاربران در این امر عضوی اثرگذارند. در طی سال‌های اخیر، رویکرد مشارکتی به‌عنوان پاسخی مناسب در فرآیند طراحی فضاهای مسکونی، نقش مهمی داشته است. هدف از پژوهش حاضر تبیین و سنجش «کم و کیف مشارکت کاربر در فرآیند طراحی» است؛ از این رو در این مقاله کوشش شده است تا به پرسش‌هایی چون کاربر در چه موضوعاتی و تا چه میزان می‌تواند در این فرآیند ورود کند، پاسخ داده شود. در پژوهش حاضر از روش نظریه برپایه استفاده شده است. نتایج حاصل شده نشان‌دهنده حدود و نحوه مشارکت کاربر در مراحل مختلف فرآیند طراحی در فعالیتی سه مرحله‌ای و رفت‌وبرگشتی است که در آن سهم کاربر بیشتر در «میزان تأثیرگذاری با اعلام نیازها» و سهم معمار نیز بیشتر در «میزان مشارکت با اعمال ملاحظه‌های تخصصی» مطرح است. نوآوری پژوهش حاضر حصول مدل و مؤلفه‌های برآمده با استفاده از نظریه برپایه و ارائه مدل سه مرحله‌ای از مشارکت کاربر در فرآیند طراحی است.

واژه‌های کلیدی: فرآیند طراحی، مسکن، جایگاه بهره‌بردار، طراحی مشارکتی، کاربران فضاهای مسکونی.

*نویسنده مسؤول

بی‌تی، حامد، چهاردولی، ابوالفضل، آریان، جاوید. (۱۴۰۲). جایگاه مشارکتی کاربر در فرآیند طراحی فضاهای مسکونی. *برنامه‌ریزی فضایی*، ۱۳ (۱)، ۱۳۸-۱۱۷.

2476-3357 © The Author(s). Published by University of Isfahan

This is an open access article under the CC BY-NC 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

10.22108/SPPL.2023.136521.1695

20.1001.1.22287485.1402.13.1.6.3

مقدمه

سرپناهی به نام مسکن یکی از نیازهای اساسی انسان است (Gul et al., 2018: 1). به همین دلیل، مسکن به‌عنوان بستری مهم برای زندگی انسان با سایر ابعاد زندگی او در ارتباط و کنش متقابل است (حسین‌پور و همکاران، ۱۳۹۷: ۲). بدین‌سان فضاهای مسکونی ارتباط تنگاتنگی با زندگی روزمره مردم دارند (Qiao et al., 2022: 1). برطرف‌کردن و پاسخ به این نیاز مهم ازجمله مسائلی است که انسان همواره با آن دست به‌گریبان بوده و تلاش برای رفع این مسئله و یافتن راهکاری مناسب و معقول برای آن در اولویت قرار داشته است (گلاپچی و همکاران، ۱۳۹۳: ۸). مسکن و معماری مسکن به‌دلیل ارتباط پیوسته و همیشگی با زندگی انسان‌ها نمایانگر ارزش‌ها، عقاید فرهنگی و اجتماعی جامعه است (Namian et al., 2021: 2). به همین دلیل، مسکن بیشترین ظرایف و پیچیدگی‌ها را دارد (ابراهیمی و اسلامی، ۱۳۸۹: ۵). اهمیت فضاهای مسکونی به‌عنوان سکونتگاه اصلی مردم روزبه‌روز در حال افزایش است (هوشیار و قادری، ۱۳۹۷: ۲)؛ از این رو، مسکن تنها یک محصول نیست که باید تولید شود، بلکه نتیجه یک فرآیند است و مهم‌ترین موضوع در این فرآیند فرد یا افرادی است که در آن زندگی می‌کنند (کامل‌نیا، ۱۳۹۲: ۲؛ فرشچی و ترکی باغبادرانی، ۱۳۹۷: ۲).

این فرآیند در طول زمان دچار تغییرات فراوانی شده که بیشترین آنها در دوره مدرن رخ داده است (پورمحمدی و همکاران، ۱۳۹۷: ۶). یکی از مهم‌ترین این تغییرات اکتفا به دانش معمارانه طراحان در فرآیند تولید مسکن، جدایی طراحان از کاربران خانه‌های مسکونی و در نتیجه، حذف شدن افراد ساکن در خانه‌هاست (Kosk, 2016: 2). با ملاحظه اینکه بیشتر مردم اوقات خود را در خانه می‌گذرانند، توجه به طراحی مسکن متناسب با سبک زندگی کاربران بیش از پیش اهمیت یافته است (McInnes, 2016: 3). امروزه پیامدهای این روند در معماری معاصر با توسعه جوامع انسانی و تغییر شیوه زندگی مردم در قالب موضوعاتی همچون بحران هویت (پور دیهیمی و نورتقانی، ۱۳۹۲: ۱۳)، کاهش حس تعلق (رشید کلویر و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۸)، ارضانشدن نیازهای روحی (محمدزاده و جوانرودی، ۱۳۹۵: ۲)، افزایش میزان افسردگی (تقی‌پور و همکاران، ۱۴۰۱: ۲؛ نعیمی فروتنی‌نژاد و همکاران، ۱۴۰۱: ۴) و دیگر موارد مشابه در مجتمع‌های مسکونی هویدا شده است و گاهی نیز این مجتمع‌ها به‌علت نداشتن توانایی کارشناسان و عوامل اجرایی در حل اینگونه مشکلات تخریب و نابود می‌شوند (شکل ۱).

شکل ۱: لحظهٔ انهدام ساختمان‌های پروئیت ایگو در سال 1972 (منبع: charles, 2011)

Figure 1: The Moment of The Destruction of The Pruitt Igoe Buildings in 1972

مطالب فوق حاکی از آن است که نقش کاربران در طراحی مسکن اهمیت فراوان دارد و باید به آن توجه جدی شود. امروزه با افزایش نیاز به مسکن، توجه به کمیت و غفلت از کیفیت موجب کاهش رضایت‌مندی ساکنان شده است (کشتکار قلاتی و همکاران، ۱۴۰۱: ۳). به همین جهت، تأکید معماران، طراحان و برنامه‌ریزان به کیفیت فضاها و محیط‌های ساخته‌شده افزایش یافته (ظاهر طلوع‌دل و همکاران، ۱۳۹۶: ۱) و نقش طراحی نیز به‌عنوان ابزاری برای شکل‌دادن به محیط زندگی و پاسخگویی به توقعات و نیازهای انسان اهمیت بیشتری یافته است (مستقیم و همکاران، ۱۳۹۴: ۱). طراحان معماری ضمن تجدیدنظر در تعریف‌ها و مفاهیم، معتقد هستند که به‌صورت مجرد نمی‌توانند تعیین‌کننده کیفیت فضاها باشند؛ زیرا کیفیت نهایی، محصول تعامل مستقیم بین کاربر و طراح است و بی‌توجهی به این امر در سرنوشت کیفی فضای مسکونی بسیار زیانبار است (Fakere et al., 2017: 4).

پاسخ کارشناسان درباره این دغدغه، بهره‌گیری از مشارکت کاربران در فرآیند طراحی و ساخت مسکن است. به باور صاحب نظران همواره ماهیت وجودی مشارکت مطلوب بوده است (McLagan & Nel, 1998: 45). زمانی که مردم در کنترل تصمیمات مربوط به طراحی، ساخت و مدیریت مسکن خویش نقش دارند، این فرآیند و محصول نهایی موجب ارتقا میزان رفاه اجتماعی آنان می‌شود (کامل‌نیا، ۱۳۹۲: ۶۴). زیرا با ورود و اظهارنظر کاربر در بخش فرآیند طراحی مسکن، میزان کیفیت نهایی افزایش خواهد یافت (Christiansson et al., 2011: 2; Saleh et al., 2011: 5). اما مسئله درخور بحث در پژوهش حاضر حدود و میزان دخالت کاربران است. بدین صورت که کاربران اجازه ورود و اظهارنظر در چه موضوعاتی از فرآیند طراحی را خواهند داشت و کم و کیف این ایفای نقش به چه شکل خواهد بود؟ باتوجه به گستردگی موضوعات در فرآیند طراحی مسکن، بررسی مبحث مشارکت نیز به‌تبع آن پیچیده‌تر خواهد شد. به همین جهت، در پژوهش حاضر کوشش شده است تا نحوه مشارکت کاربر در این فرآیند تبیین و بررسی شود. در این راستا نگارندگان پس از معرفی زمینه و افق‌های مشارکت در طراحی مسکن، به ایجاد شناخت مناسب برای انتخاب رویکرد بهینه در جلب مشارکت فکری قطب‌های طراحی مسکن می‌پردازند و در ادامه، به دسته‌بندی نیازهای انسانی و نوع مشارکت متناسب با آن، محدودیت‌ها و دامنه‌های دخالت طراح و بهره‌بردار و در نهایت، به بازتعریف مقوله‌های طراحی مشارکتی اشاره می‌کنند. سپس با بهره‌گیری از مؤلفه‌ها و هدف‌های دربرگیرنده آنها، ابزار نظرسنجی و طراحی به‌سنجش گذاشته می‌شود. در پایان، علاوه بر کسب عوامل اصلی و تحلیل فرضیه‌ها، مدل دربرگیرنده روابط میان عوامل فرآیند طراحی مشارکتی ارائه می‌شود.

پژوهش‌های فراوانی درباره مبحث مشارکت کاربران در فرآیند طراحی صورت گرفته است که در هریک از پژوهش‌ها ویژگی‌های مشارکت، پیامدهای آن و انواع مشارکت بیان شده است. در میان پژوهش‌های خارجی می‌توان به پژوهش Lawson (1980) با عنوان *طراحان چگونه می‌اندیشند؟* و پژوهش Blundell Jones et al. (2005) با عنوان *معماری و مشارکت اشاره کرد*. همچنین، از بین منابع داخلی نیز می‌توان به پژوهش کامل‌نیا (۱۳۸۷) با عنوان «معماری و الگوواره‌های طراحی جمعی» و پژوهش زمانی (۱۳۸۷) با عنوان «بررسی و بازتعریف جایگاه مشارکت در فرآیند طراحی مسکن» اشاره کرد که تعدادی از مقالات بحث‌شده در بخش پیشینه برگرفته از منابع مذکور است.

علی‌الحسابی و یوسف زمانی (۱۳۸۹) در پژوهشی با عنوان «فرآیند طراحی معماری، تعامل میان طراح و بهره‌بردار

(مدل‌یابی مشارکت در طراحی مسکن‌های شخصی‌ساز)» موضوع مشارکت بهره‌بردار را در فرآیند طراحی بررسی و در نهایت، با ارائه مدلی دربرگیرنده، روابط میان عوامل فرآیند طراحی مشارکتی را بیان کرده‌اند.

اسلامی و همکاران (۱۳۹۱) در پژوهشی با عنوان «مشارکت طراحی در قلمرو فضای همکاری طراحان و کاربران» ارتباط فضای ذهنی و عینی طراحان و کاربران را در قلمرو همکاری بررسی کرده‌اند. در این پژوهش محققان ابتدا دنیای ذهنی طراحان و دنیای عینی کاربران و سپس تفاوت بین روش‌های مشارکت طراحی را بیان کرده‌اند و در ادامه، انواع گونه‌های روش‌های مشارکتی را توضیح داده‌اند. محققان در این پژوهش در پی جنبه‌های جدید مشارکت طراحی یا تحقیقات طراحی هستند. همچنین، آنها بر چهار نوع ویژه از مشارکت طراحی متمرکز بوده‌اند. نتایج پژوهش نشان داد که شکل فرآیند درک سنتی نیاز به تغییر طراحی دارد.

کامل‌نیا (۱۳۹۲) در پژوهشی با عنوان «چارچوبی نوین برای تعامل معماری جمعی در طراحی مجموعه‌های مسکونی معاصر» به استفاده از رویکرد معماری جمعی و روش‌های مشارکتی می‌پردازد. بررسی نظریه‌های ارائه‌شده از دهه ۱۹۶۰ میلادی تاکنون و معرفی نمونه‌های موردی ساختمان‌های مسکونی این برهه، حاکی از توجه نگارنده بر سیر تکامل مبحث مشارکت در گذر زمان بوده است. محقق معتقد است که بررسی مجموع نظریه‌های مشارکتی نشان داده است که در این نظریه‌ها بر تأثیر مثبت مشارکت افراد درحوزه‌های مختلف تأکید شده است. شناسایی سه دوره اصلی در بررسی رویکردهای مشارکتی معماری مسکن در قرن بیستم میلادی از نتایج این پژوهش است.

گلابچی و همکاران (۱۳۹۳) در پژوهشی با عنوان «مشارکت بهره‌برداران در فرآیند طراحی، زمینه‌ساز تحقق پایداری اجتماعی مسکن انبوه در ایران؛ نمونه موردی: مسکن شهرک صنعتی پرند» به میزان تأثیر متغیرهای مؤثر در مسکن‌ها پرداخته‌اند. محققان در این پژوهش ابتدا به مشکلات ناشی از صنعتی‌سازی اشاره و سپس مؤلفه‌های طراحی پایدار و مبحث مشارکت را معرفی کرده‌اند. نتایج مطالعات مبنی بر این است که فضای معماری به‌وجودآمده، ارتباط بسیار اندکی با کاربران دارد؛ زیرا کاربران در مراحل طراحی هیچ‌گونه ایفای نقشی نداشته‌اند.

باباصادقیان (۱۳۹۴) در پژوهشی با عنوان «راهکاری برای طراحی مسکن فقرا مبتنی بر مشارکت» ابتدا مباحثی را در زمینه مشارکت ساکنان از برخی نظریه‌پردازانی طرح می‌کند که در این چارچوب مطالعه و فعالیت کرده‌اند و سپس تعریفی از مفهوم الگو را در معماری مسکونی ارائه می‌دهد و در ادامه، مهم‌ترین موانع راهکارهای مشارکتی را در طراحی مسکن برمی‌شمرد. در نهایت، نتایج پژوهش به ارائه راهکارهای پیشنهادی برای مداخله در عرصه ساخت‌وساز مسکن در محلات فقیر نشین اشاره دارد.

پورابراهیمی و شریف (۱۳۹۴) پژوهشی با عنوان «جستاری در چگونگی مشارکت کاربران در فرآیند طراحی» انجام دادند. محققان کوشیدند تا برای اجرای موفق فرآیند طراحی از نوع مشارکتی الگویی را ارائه کنند. به همین خاطر، برای نیل به این هدف ضمن بررسی و تحلیل نظرها و دیدگاه‌های مختلف درباره چگونگی مشارکت تعیین مشارکت‌کنندگان و نیز ارائه روش‌های مختلف جمع‌آوری اطلاعات، نکاتی را تبیین کرده‌اند که می‌تواند منجر به اجرای موفق طراحی مشارکتی شود. در نهایت، نتایج پژوهش به مراحل انجام‌دادن مشارکت بین طراح و کاربران اشاره دارد.

فرشچی و ترکی باغبادرانی (۱۳۹۷) در پژوهشی با عنوان «بررسی فرآیند مشارکت استفاده‌کنندگان (مردم) در روند طراحی مسکن با رویکرد معماری جمعی» نحوه مشارکت استفاده‌کنندگان را در طراحی مسکن بررسی کرده‌اند. نگارندگان در این فرآیند ارتباط کارآمد و صحیح بین طراح و استفاده‌کننده را که حالت «معمار فعال-کارفرما فعال» و معرف همان معماری جمعی است، بیان می‌کنند. همچنین، در این پژوهش این نکته مطرح می‌شود که استفاده یکسان از همه روش‌های مشارکت برای همه جامعه آماری نمی‌تواند مفید باشد و به‌طور مشخص، استفاده از ابزارها و روش‌های متفاوت در افراد مختلف می‌تواند نتایج بهتر و پذیرفتنی داشته باشد.

با نگاه کلی به مطالب موجود در پیشینه موضوع می‌توان پی برد که پژوهشگران تاکنون موضوع بحث‌شده را از جهت‌های مختلف توصیف و تبیین کرده‌اند. توجه به مبحث کیفیت مسکن، موجب شده است تا پژوهشگران بررسی‌هایی درباره ساخته‌های معماران کنند. همچنین، آنها را برآن داشته است تا راهکار «مشارکت» را برای ارتقای این امر مهم ارائه دهند؛ از این رو آنها به مطالعه نظریه‌های موجود در این زمینه پرداخته‌اند. بررسی‌ها حاکی از آن است که مناسب‌ترین زمان مشارکت کاربر در مرحله «فرآیند طراحی» است. فرآیند طراحی کوششی برای ابداع راه‌حل‌ها، قبل از اجرای آنهاست. از وظایف طراحان نیز تشخیص تمایل‌های مردم یا شکل‌دادن به تمایل‌ها و ایجاد محیطی‌های لازم برای افراد است. در ادامه، پژوهشگران پس از تفکیک انواع مشارکت راهکارهایی را برای حل موانع و مشکلات موجود ارائه می‌کنند. الگوهایی برای معماری مشارکتی پیشنهاد شده است؛ اما همچنان هیچ حدودی درباره ورود و اظهارنظر کاربران در فرآیند طراحی مشخص نشده است. مرحله فرآیند طراحی حوزه‌های وسیعی را پوشش می‌دهد؛ از این رو هدف اصلی پژوهش حاضر، تبیین جایگاهی مشخص و صحیح برای کاربران فضاهای مسکونی در رویکرد طراحی مشارکتی است.

مبانی نظری پژوهش

پرداختن به وجوه مختلف مسکن و مؤلفه‌های اصلی آن، یکی از دغدغه‌های اصلی متخصصان این حوزه است. هدف اصلی بسیاری از طرح‌های معماری، ساخت محیطی است که پاسخگوی نیازهای انسان اعم از نیازهای عملکردی، فرهنگی، زیباشناختی و دیگر موارد باشد. واردکردن کاربران در فرآیند طراحی طرح‌هایی که محیط زندگی آنها را تحت تأثیر قرار می‌دهد، سبب آشنایی طراحان با این نیازها و نیز معیارهای یک طراحی خوب از دید کاربران می‌شود. به همین منظور در این بخش از پژوهش، ابتدا فرآیند طراحی و سپس اهمیت جایگاه مشارکت در فرآیند طراحی توضیح و تشریح و درنهایت، مهم‌ترین رویکردهای مشارکت کاربر در فرآیند طراحی مطرح می‌شود.

فرآیند طراحی در معماری مسکن

فراوانی پیشینه مکتوب راجع به «فرآیند طراحی» پدیده‌ای به نسبت تازه است که از اواخر دهه ۱۹۵۰ میلادی شتاب زیادی گرفت. فعل «طراحی» بیشتر به یک فرآیند فیزیکی اشاره دارد (سید مرادی و همکاران، ۱۳۹۷: ۲). از زمانی که معمار تصمیم می‌گیرد اثری را خلق کند تا زمانی که طرح برای اجرا آماده می‌شود، در بطن حرکت وی اتفاقات

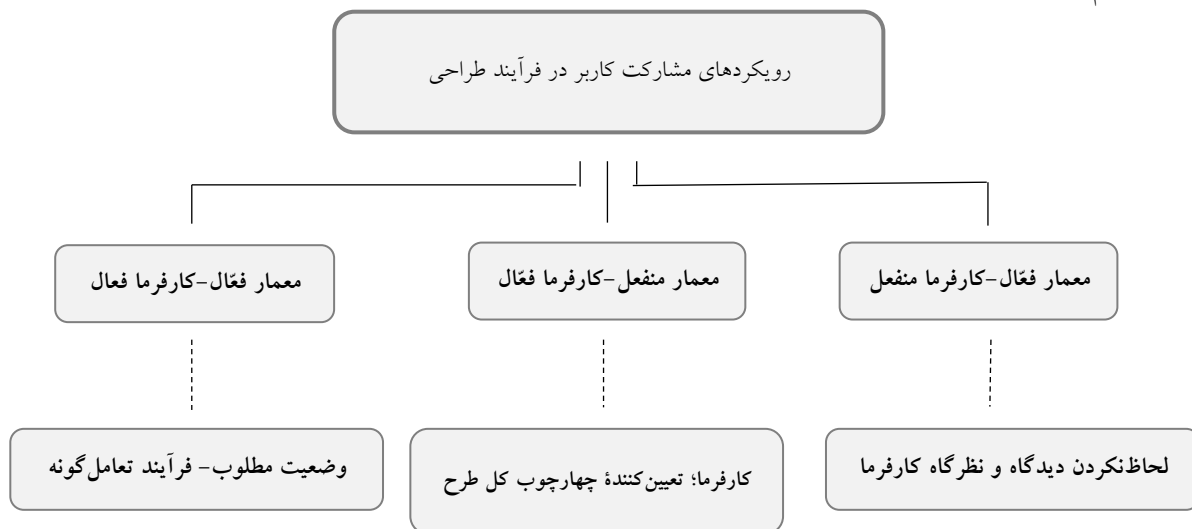
بسیاری رخ می‌دهد. محققان مجموع این مراحل را فرآیند و یا روند طراحی می‌نامند. عمده متخصصانی که به مبحث فرآیند طراحی پرداخته‌اند، مراحل را نیز برای آن قائل شده‌اند (خیابانیان، ۱۳۸۸: ۵۰). به‌طور طبیعی، افراد مختلف نیز این مراحل را از راه‌های متفاوت طی می‌کنند (خیراللهی، ۱۳۹۲: ۷۱-۸۲). فرآیند طراحی را می‌توان کوششی برای ابداع راه‌حل‌ها پیش از اجرای آنها دانست (لنگ، ۱۳۹۱: ۶۴) و از آنجایی که «مسکن» به‌عنوان پیچیده‌ترین بنا در طراحی است، اهمیت موضوع دوجندان می‌شود (آصفی و ایمانی، ۱۳۹۳: ۶۴). در طراحی مشارکتی (Participatory Design) به جمع‌بودن فرآیند طراحی و لزوم مشارکت کاربران در فرآیند طراحی تأکید شده است. این رویکرد، مشارکت کاربران را شرط لازم برای دستیابی به یک طراحی خوب و موفق می‌داند (پورابراهیمی و شریف، ۱۳۹۴: ۲). به عبارت دیگر، طراحی مشارکتی دیدگاهی است که مردم را یک طرف و معمار را یک طرف دیگر قرار نداده، بلکه طراح را هم در زمره مردم قرار داده است (اسلامی، ۱۳۸۲: ۵۲-۴۴). در ادامه، برای تبیین و شفاف‌سازی مطالب فوق، موضوع مشارکت عمیق‌تر بررسی می‌شود.

مشارکت در فرآیند طراحی

مشارکت در لغت به معنای شرکت کردن و یا بهره‌برداری در امری است (لغتنامه دهخدا، ۱۳۴۳: ذیل مشارکت؛ فرهنگ فارسی معین، ۱۳۸۴: ذیل مشارکت). در فرهنگ آکسفورد کنش یا واقعیت، به معنای شرکت داشتن در یک فعالیت یا رویداد آمده است (Online Oxford Dictionarie, 2023). مشارکت معادل اصطلاح انگلیسی «Participation» بوده و از ریشه «Part» به معنای قسمت، جزء و بخش گرفته شده و به معنای «درگیر شدن و سهیم شدن در چیزی و یا گرفتن قسمتی از آن است» است (ویسی و طلیسچی، ۱۳۹۴: ۶؛ Caixeta et al., 2019: 11). مشارکت به نوعی درگیری ذهنی و عاطفی اشخاص در موقعیت‌های گروهی است که آنان را برای دستیابی به هدف‌های گروهی برمی‌انگیزاند (قاسمی‌برمی، ۱۳۹۶: ۱). هسته مرکزی مفهوم مشارکت در فرآیند طراحی، کاربرمحوری و شریک‌بودن هرچه بیشتر کاربران در فرآیند طراحی معماری است (Soikkeli et al., 2023: 2). بسیاری از نظریه‌پردازان و پژوهشگران مختلف، مشارکت در فرآیند طراحی را به‌عنوان رویکردی جدید در فرآیند طراحی معماری می‌دانند (Huang et al., 2015: 4; Mokhtarmanesh & Ghomeishi, 2019: 3; Smith & Iversen, 2018: 6; Li et al., 2012: 4; Xie et al., 2017: 2). با این حال، میزان و نحوه مشارکت مردم در فرآیند طراحی در سه دسته کلی تقسیم‌کردنی است (شکل ۲).

از دیدگاه Taylor & McKenzie مشارکت اصیل به معنای این است که قدرت تصمیم‌گیری در اختیار مردم غیرنخبه قرار گیرد. Borkey نیز مشارکت را بخش جوهری و اساسی رشد انسان می‌داند. مفهوم مشارکت در دهه ۱۹۳۰ میلادی به‌عنوان بحثی جدی در حوزه ساخت‌وساز بازآفرینی شد. طراحی مشارکتی، نگرشی درباره نیرویی برای ایجاد، تغییر و مدیریت محیط ساخته‌شده برای مردم است. فعالیت طراحی مشارکتی بر این اساس است که اگر شهروندان در ایجاد و مدیریت محیط خود فعال باشند، به جای اینکه فقط به‌عنوان مصرف‌کننده عمل کنند، در مواردی خود نقش تصمیم‌گیرنده را نیز ایفا می‌کنند. در این روش محیط عملکرد بسیار بهتری خواهد داشت.

Broome از نظریه‌پردازان ساخت انبوه مسکن بیان می‌دارد هنگامی که ساکنان بتوانند دربارهٔ مسائل اصلی خود تصمیم‌گیری کنند، می‌توانند در طراحی، ساخت یا مدیریت مسکن خود نیز مداخله کنند که این خود به بهبود وضعیت فردی و اجتماعی منجر خواهد شد؛ اما هنگامی که مردم کنترل یا مسئولیتی دربارهٔ تصمیمات اصلی فرآیند ساخت و طراحی مسکن ندارند، محیط‌های مسکونی، مانعی برای تکامل فردی می‌شود و در نتیجه، بر اقتصاد، تحمیلی وارد خواهد شد (Broome, 2005: 105). John Turner از نظریه‌پردازان مسکن معتقد است که نقص‌ها و کمبودهای یک واحد مسکونی هنگامی که حاصل فعالیت ساکنان باشد، بیش از هنگامی که حاصل فعالیت دیگران است، تحمل‌کردنی است. سیاست‌های متداول تأمین مسکن به‌طور ضمنی، بر مبنای این فرض استوار است که مردم فقط مصرف‌کننده هستند. بدین ترتیب، این سیاست‌ها نیاز و توانایی مردم را در شکل‌دادن به محیط نادیده می‌گیرد. الکساندر عقیده دارد که فقط خود مردم از نیازهایشان اطلاع دارند؛ بنابراین مردم باید در فرآیند طراحی به‌صورت فعال و مستقیم دخالت داشته باشند (الکساندر، ۱۳۸۱: ۲۵).

شکل ۲: رویکردهای مشارکت کاربر در فرآیند طراحی (منبع: نگارندگان)

Figure 2: User Participation Approaches in The Design Process

معمار فعال-کارفرما منفعل (معماران خودمحورگرا)

در این حالت معمار بدون لحاظ کردن دیدگاه کارفرما به طراحی واحدهای مسکونی براساس محتوای ذهنی و تخصصی خود اقدام می‌کند و در اساس، دیدگاه کارفرما را در آن دخیل نمی‌کند و از این رو کارفرما در مقابل فعال بودن معمار، منفعل است. به همین خاطر، تمامی اختیار به دست معمار سپرده می‌شود. برآیند چنین طراحی به‌ندرت مورد رضایت کارفرما قرار می‌گیرد و اگر هم رضایتی به وجود آید، به دلیل امکان‌نداشتن اصلاح است که کارفرما را مجبور به پذیرش طرح می‌کند. هرچند کارفرما گاهی دست از اتمام طرح خود بر می‌دارد و اصلاحات و تغییراتی را در طرح وارد می‌کند. معمار معتقد است که باید چیزی را به کارفرما بدهد که خودش می‌خواهد و یا فکر می‌کند که برای کار فرما خوب است. در این حالت، طراح کارفرمایی را انتخاب می‌کند که علاقه‌مند به قابلیت زیست‌پذیری و کاهش هزینه‌های اجرایی ساختمان بوده است تا سخت‌گیری کمتری داشته است (نوروزی و جوان‌فروزنده، ۱۴۰۰: ۵) که

درنهایت، معماری نوگرایی مدرن روز و یا چیزی به شدت التقاطی تولید و معمار خودم‌محور، فرم‌دهنده معماری می‌شود (Ackerman, 1969: 44).

معمار منفعل - کارفرما فعال (معماران عمل‌گرا)

در این وضعیت معمار تنها به دلیل داشتن تخصص طراحی و آشنایی با نرم‌افزارهای مربوط و در مواردی نیز به دلیل الزامات قانونی از سوی کارفرما برای طراحی به خدمت گرفته می‌شود؛ اما موظف است در چهارچوب تعیین‌شده و براساس پیش‌طرح‌های کارفرما کار طراحی را به انجام برساند. در این روش آنچه مدنظر است، خواست و اراده کارفرماست. معمار منفعلانه ایده‌های وی را در قالب فرآیند طراحی می‌ریزد. در این وضعیت معمار تنها مغایرت‌های احتمالی پیش‌طرح کارفرما را با مقررات و ضوابط شهرسازی گوشزد می‌کند و ایده‌های اصلاحی را برای رفع آن ارائه می‌دهد. ایده‌های اصلاحی معمار به شرطی جنبه اجرایی خواهد یافت که توافق کارفرما را کسب کند. در این وضعیت معمار منفعل و کارفرما به طور کامل، فعال است (فرشچی و ترکی باغبادرانی، ۱۳۹۷: ۳۹). معمار معتقد است که باید چیزی را انجام دهد که کارفرما می‌خواهد. پیشینه این دیدگاه درنهایت، به نهضت «طراحی برای مردم» (Design for People) در انگلستان ختم می‌شود که در این حالت، کارفرما طرحی را انتخاب می‌کند که معمار بدون مجادله خواسته‌های کارفرما را بدون پذیرفته است و این درنهایت، منجر به معماری کوچک‌بازاری می‌شود (Ackerman, 1969: 44). به عقیده Dick Powell این مردم هستند که تعیین می‌کنند محصول چه باید باشد. دراصل، مردم برای این وظیفه (رسالت پاسخ به نیازهای مردم) به ما اعتماد کرده‌اند. پس باید سعی کنیم آنچه را مردم می‌خواهند، منعکس کنیم (علی‌الحسابی و یوسف زمانی، ۱۳۸۹: ۳۴).

معمار فعال - کارفرما فعال (معماران مشارکت‌گرا)

این وضعیت، حالت ایده‌آل و مطلوبی است که برآیند و خروجی آن حاوی دیدگاه‌های کارفرما و دربرگیرنده الزامات قانونی و ضوابط طراحی است. درواقع، این وضعیت یک فرآیند تعامل‌گونه است که دو طرف آن فعال هستند (Sukkasame & Alhashimy, 2021: 4). کارفرما دیدگاه‌ها و خواست خود را در طراحی با معمار درمیان می‌گذارد. آنگاه معمار این خواست‌ها را با ضوابط و مقررات قانونی و طراحی ارزیابی می‌کند و چنانچه مغایرت‌هایی مشخص شود با دعوت از کارفرما و طرح موضوع مغایرت‌ها، راه‌حل و مکانیزم‌های اصلاحی را ارائه می‌دهد. آنگاه از کارفرما می‌خواهد با این راهکارها و مکانیزم‌های ارائه‌شده تا حدودی خواست خود را تعدیل کند تا مغایرت‌ها رفع شود. بدیهی است طراحی آنگاه نهایی خواهد شد که در یک فرآیند تعاملی، اشکالات و مغایرت‌ها با همکاری دو طرف مرتفع شود. در این صورت، طرح از یک طرف با نیازهای کارفرما و از طرفی دیگر با الزامات فنی-تخصصی منطبق می‌شود (Smith & Iversen, 2018: 10). در این روش هیچ‌کدام از دو طرف منفعل نیستند، بلکه هر دو فعالانه در فرآیند طراحی ایفای نقش می‌کنند تا برآیند با علایق و خواست دو طرف و الزامات قانونی سازگار شود؛ از این رو کارفرما از چگونگی انجام‌دادن کار و خروجی آن رضایت پیدا می‌کند (Ammar et al., 2013: 5). در رویکردهای

مشارکتی جدید، معمار و برنامه‌ریزان به‌عنوان «تسهیل‌کننده» شناخته می‌شوند. در صورتی که در گذشته به‌عنوان کارشناس و تصمیم‌گیرنده عمل می‌کردند (Valladares, 2017: 6). به همین دلیل، این وضعیت که همان معماری جمعی یا تعاملی است، فرآیندی برد-برد تلقی می‌شود (فرشچی و ترکی باغبادرانی، ۱۳۹۷: ۳۹).

روش‌شناسی پژوهش

معماری یکی از مباحثی است که عوامل زیادی در شکل‌گیری آن اثرگذار است. در پژوهش حاضر باتوجه به نوع موضوع از رویکردی کیفی استفاده شده است تا جایگاه کاربر در فرآیند طراحی فضاهای مسکونی تبیین شود. در این رویکرد پدیده‌ها در تمامیت و کلیت خود، در محیط طبیعی و در ارتباط با مجموعه‌ای از عناصر موجود بررسی می‌شود؛ این بدان معناست که پژوهشگران اشیا را در موقعیت‌های طبیعی آنها مطالعه می‌کنند و می‌کوشند پدیده‌ها را برحسب معنایی که مردم به آنها می‌دهند، مفهوم‌سازی یا تفسیر کنند (گال و همکاران، ۱۳۹۳: ۶۰). در پژوهش حاضر برای پیشبرد مسیر تبیین از روش تحقیق گراند تئوری (Grounded Theory Methodology) استفاده شده است که امروزه صاحب‌نظران و نظریه‌پردازان مختلف به آن به‌عنوان رهیافتی نوگرایانه توجه می‌کنند (فراستخواه، ۱۳۹۵: ۱۹). در این روش پژوهشگر به‌جای استفاده از نظریه‌های موجود، خود به تدوین نظریه براساس داده‌ها می‌پردازد؛ در نتیجه امکان شناخت منظم معانی را از دیدگاه افراد در یک موقعیت خاص فراهم می‌کند. روایی در این نوع پژوهش براساس رسیدن به معیار قابلیت اعتماد و تعمیم‌پذیری است که در مقایسه با چارچوب نظری موجود صورت می‌گیرد. همچنین، بررسی پایایی پژوهش با ارائه متونی از مصاحبه‌ها، اجرای فرآیند کامل روش نظریه‌زمینه‌ای و شرح اقدامات صورت می‌گیرد.

بدین ترتیب نگارندگان ابتدا در بخش مبانی نظری به جمع‌آوری اطلاعات و سپس به دسته‌بندی داده‌ها پرداخته‌اند. در ادامه، نگارندگان با تبیین تعریف‌های پایه و با مراجعه به منابع کتابخانه‌ای درصدد یافتن معیاری صحیح برای تفکیک حوزه‌های مختلف فرآیند طراحی بوده‌اند تا بتوانند پاسخی صحیح را برای سؤال‌های فوق ارائه دهند؛ اما باتوجه به اینکه ازسویی، عوامل زیادی در امر فرآیند طراحی اثرگذار است و از سوی دیگر، در هیچ‌یک از منابع دسته‌بندی جامع و مشخص در این حوزه‌ها ارائه نشده است، یافتن پاسخ سؤال‌های پژوهش در منابع کتابخانه‌ای ممکن نبود؛ در نتیجه پاسخ سؤال‌های مدنظر به‌طور مستقیم از متخصصان حوزه طراحی و ساخت‌وساز با مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته حاصل شده است که با این راهبرد، معماران با ارائه توضیحاتی از جمله نحوه مشارکت کاربران فضاهای مسکونی نظر خود را اعلام می‌کنند.

بررسی‌ها در پژوهش حاضر تا رسیدن به اشباع نظری ادامه پیدا کرد. بدین منظور جامعه آماری پژوهش حاضر ۱۶ نفر از معماران عضو سازمان نظام مهندسی ساختمان استان آذربایجان شرقی است که در این مصاحبه صلاحیت اظهار نظر^۱ را داشته‌اند؛ بنابراین شیوه نمونه‌گیری در این پژوهش نمونه‌گیری هدفمند است. تجزیه و تحلیل مصاحبه‌ها با

۱. معمارانی که صلاحیت آنها برای مصاحبه با در اختیار داشتن قراردادهایی با طراحی فضای مسکونی محرز شده است.

استفاده از استخراج مفاهیم از متن مصاحبه‌های انجام‌شده، صورت گرفته است. زمانی که در عرف علمی جای خالی یک نظریه احساس می‌شود، نظریه برپایه «گراند تئوری» می‌تواند راهکاری مناسب برای تکمیل این امر باشد. در این روش گردآوری، نظم‌دادن و تجزیه و تحلیل داده‌ها به یکدیگر وابسته است؛ به طوری که می‌توان گفت همزمان انجام می‌شود. همچنین، در این روش تحلیل داده‌ها با کدگذاری صورت می‌گیرد و دراصل به فرآیندی از تحلیل اشاره دارد که از خلال آن مفاهیم تشخیص داده و سپس ابعاد و خصوصیات آن در داده‌ها کشف می‌شود. دراصل نظریه زمینه‌ای براساس تشخیص و شناساندن موضوعات یا مفاهیم موجود در متن و کدگذاری متن شکل گرفته است. در اینجا کدگذاری به معنای رمزگشایی و تفسیر داده‌ها و شامل نام‌گذاری مفاهیم، تبیین و بحث از آنها با جزئیات بیشتر به شیوه استقرایی است. این بخش، فرآیند اصلی شکل‌گیری نظریه در این پژوهش بوده است. سنجۀ حاضر با در نظر گرفتن این مطلب، پیشبرد موضوع را در قسمت مصاحبه‌ها با حساسیت بیشتری پیگیری کرده است. بدین ترتیب که ابتدا مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته به صورت فایل صوتی ضبط و ذخیره و سپس به صورت متن بر روی کاغذ بررسی می‌شود که در ادامه، معماران مفاهیم را از درون متون ارائه و استخراج می‌کنند و در نهایت، آن مفاهیم به صورت گسترده‌تر در قسمت یافته‌ها توضیح داده می‌شود.

سؤال‌های مصاحبه نیمه‌ساختاریافته شامل داده‌های عمومی (نام، نام خانوادگی، سن، میزان تحصیلات، رشته تحصیلی، شهر محل سکونت و میزان سابقه کار) بوده است که مصاحبه‌شوندگان بیشتر مدرک لیسانس معماری با میانگین سنی ۲۸ و سابقه کار ۷ سال داشتند. سؤال‌های اصلی در قالب ۴ سؤال تنظیم شده است.

۱- در چه صورتی کاربر اجازه مشارکت در فرآیند طراحی معماری را دارد؟

۲- کاربر در چه موضوعاتی از فرآیند طراحی می‌تواند مداخله داشته باشد؟

۳- میزان مشارکت کاربر در هر کدام از موضوعات به چه صورت است؟

۴- در صورت تفکیک کاربران، چه معیارهایی اهمیت دارد؟

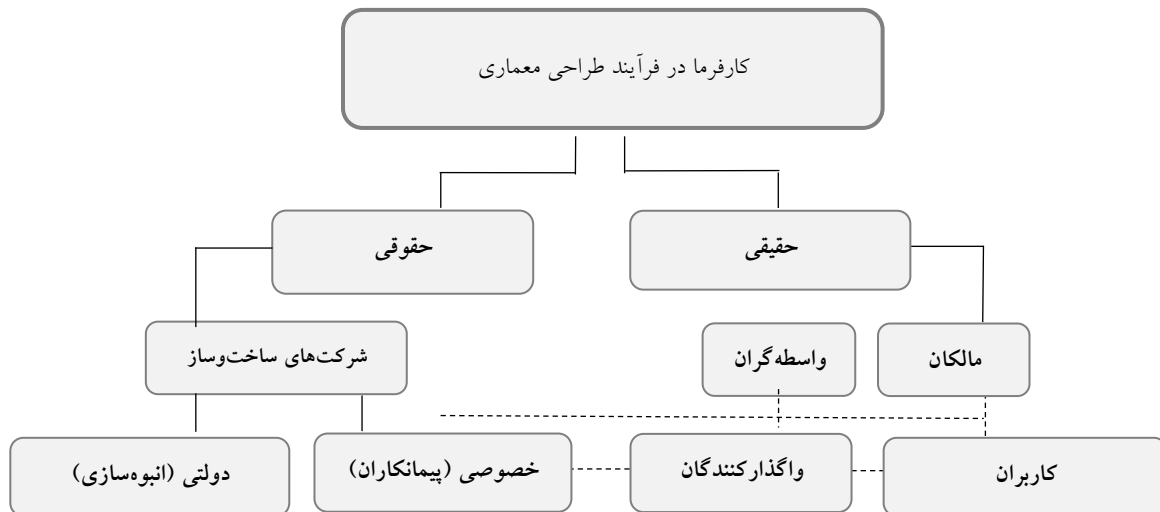
هر مصاحبه باتوجه به مکث و استراحت کوتاه بین سؤال‌ها بین ۱۰ تا ۲۰ دقیقه طول کشید که پژوهشگران در طول مصاحبه ضمن ضبط مصاحبه‌ها، یادداشت‌برداری‌هایی نیز کردند تا تلاشی برای توصیف جنبه‌های پنهان مصاحبه و ثبت نکات مربوط به بازسازی مصاحبه‌ها کرده باشند. گفتنی است، طبق موازین اخلاقی، ضبط و یادداشت‌برداری با اجازه مشارکت‌کنندگان صورت گرفته و عملیات مقوله‌بندی و منظم‌سازی داده‌ها نیز مطابق با روش‌شناسی معرفی شده، انجام گرفته است. در نهایت، با جمع‌بندی مصاحبه‌ها، مفاهیم و داده‌ها به صورت گسترده‌تر در قسمت یافته‌ها بررسی شده است.

یافته‌های پژوهش و تجزیه و تحلیل

با مطالعه پیشینه موضوع و بررسی مبانی نظری می‌توان دریافت که کارشناسان و طراحان علاوه بر موافقت با ورود و اظهار نظر کاربر در مراحل انجام‌دادن فرآیند طراحی، این امر را لازمه به‌ثمر رساندن یک طرح با کیفیت می‌دانند؛ اما نوع و گوناگونی اقشار کاربران موجب نسبی شدن مسئله چگونگی ایفای نقش آنان در امر فرآیند طراحی شده است. باتوجه به اینکه از سویی، عوامل زیادی در امر فرآیند طراحی اثرگذار هستند، در هیچ‌یک از منابع نیز به دسته‌بندی

جامع و مشخص این حوزه‌ها توجهی نشده است تا بتوان براساس آن، حدود مشارکت کاربران را تعیین کرد؛ بنابراین درباره پاسخ به این مهم (دسته‌بندی جامع عناصر فرآیند طراحی برای تعیین حدود مشارکت کاربر) مصاحبه‌هایی با جامعه معماران (به‌عنوان متخصصان حوزه طراحی) صورت گرفت که جزئیات این مصاحبه‌ها به‌صورت مفصل، در قسمت روش پژوهش بررسی شده است.

در ابتدا، معماران در پاسخ به ماهیت ورود و یا عدم ورود کاربر در مقوله فرآیند طراحی نه‌تنها به ورود کاربر اعلام رضایت داشتند، مداخله کاربران را در موضوعات مربوط به نحوه فعالیت استفاده‌کنندگان از فضای مدنظر به‌طور کامل، لازم و مفید قلمداد کردند.^۱ نکته مهم دیگر در این مصاحبه مسئله بی‌رغبتی دسته‌ای از افراد به ظاهر کاربر بوده که به گفته مصاحبه‌شوندگان میزان تأثیر و جمعیت این اقشار در طی سالیان اخیر پررنگ‌تر از گذشته شده است. اشخاصی که هیچ‌گونه دخالت مفیدی در امر فرآیند طراحی نداشته‌اند، بیشتر با معمارانی همکاری می‌کنند که صرفه اقتصادی بیشتری را برای آنان فراهم می‌آورد. از آنجا که این نوع کاربران تنها به‌صورت اقتصادی به مقوله مسکن می‌نگرند، همه مسائل مرتبط با فرآیند طراحی نیز به متغیری با عنوان صرفه اقتصادی وابسته می‌شود و با توجه به این امر می‌توان درباره جهت حرکت جریان طراحی مشارکتی در امر مسکن ابراز نگرانی کرد. به گفته معماران، این دسته از کاربران فضاهای مسکونی در اینگونه از فرآیند، کاربران اصلی نیستند، بلکه تنها به‌عنوان «کارفرما» ایفای نقش می‌کنند. در ادامه، مصاحبه‌شوندگان تبیین واژه «کاربر» و تفاوت آن را با کلمه «کارفرما» برای تفهیم صحیح از موضوع لازم می‌دانند. به گفته آنان کارفرمای معماران به چند دسته تقسیم‌بندی می‌شود که کاربران یکی از آنهاست. در حقیقت، کاربر به شخصی گفته می‌شود که استفاده‌کننده باشد؛ اما کارفرما شخصی است که معمار برای او مسکن را طراحی می‌کند (شکل ۳).

شکل ۳: انواع کارفرما در فرآیند طراحی معماری (منبع: نگارندگان)

Figure 3: employer in architectural design process

^۱ مهر تأیید این ادعا هم مصاحبه یکی از معماران درباره رویکردهای سه‌گانه مشارکت و معرفی رویکرد مشارکتی به‌عنوان رویکرد صحیح (بدون اطلاع از ارائه آنها در قسمت مبانی نظری) است. «ما معماران در فرآیند طراحی با یک بازه‌ای روبه‌رو هستیم که در یکسو طراح می‌تواند کاملاً مختار باشد و هیچ‌گونه دخالتی از سمت کاربر اتفاق نیفتد. درسویی دیگر، طراح کاملاً اختیار خود را از دست داده و هرآنچه که کارفرما درخواست می‌کند را سرلوحه کار قرار می‌دهد. مسلماً هر دو سر این بازه مطرود بوده و آنچه که باید اتفاق بیفتد، حاصل تعامل بین طراح و کاربر می‌باشد».

باتوجه به دسته‌بندی فوق، ضرورت توجه به وجود این موضوع زمانی پررنگ‌تر می‌شود که عمده کارفرمایان را قشر واسطه‌گر و شرکت‌های ساخت‌وساز تشکیل دهد. متن مصاحبه‌ها اشاره بر این دارد که سمت و سوی حرکتی فرآیند طراحی فضاهای مسکونی بحثی مرتبط با حرکت به سمت و سوی ذکرشده (نگاه فقط اقتصادی) است. در صورتی که معماران اولویت نخست را برای کاربران واقعی مسئله «کیفیت فضا» می‌دانند؛ زیرا درنهایت، کاربران در فضای طراحی شده سکونت خواهند داشت. به همین جهت، معماران علت اهمیت و ارجح بودن کاربران را درمقایسه با اقشار دیگر، میزان حس مالکیت کاربران دانستند. درحقیقت، کاربران به فضای طراحی شده حس تعلق مکان داشتند؛ به طوری که در آن خود را حاضر و مستعد تصور می‌کردند.

وجود انواع مختلف کاربران که هرکدام به روشی رفتارهای متفاوتی را درباب مشارکت دارند، مسئله مهمی بود که در بطن مصاحبه‌ها بدان اشاره شد. معماران، کاربران فضاهای مسکونی را به چند دسته تقسیم‌بندی کردند؛ از جمله: کاربران آگاه و ناآگاه به اطلاعات اولیه معماری.

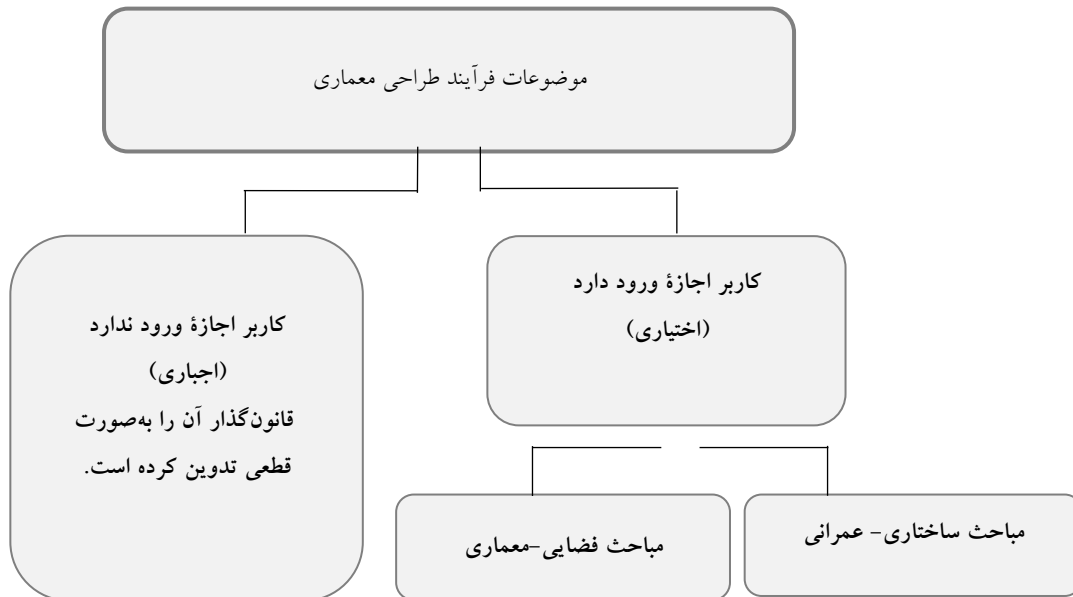
از موارد دیگر تفکیک کاربران نیز، می‌توان به رسم و رسوم، دین و مذهب، میزان تحصیلات، شغل، رده سنی، جنسیت، مدت زمان انجام‌دادن پروژه^۱ و نوع کاربر از حیث حقیقی و حقوقی بودن اشاره کرد که در این بین مسئله فرهنگ مهم‌ترین عامل تفکیک کاربران از یکدیگر است. به علاوه، معمار با وجود انجام‌دادن امور مربوط به طراحی، مسئله پیشبرد جایگاه معماری را نیز در نظر دارد که شامل مواردی مانند رعایت عرف و فرهنگ، استفاده از تکنولوژی ساخت نوین، انتخاب و استفاده صحیح از مصالح و دیگر موارد مشابه است؛ البته به نظر برخی مصاحبه‌شوندگان، تفکیک کاربران در این حوزه، مطلبی صحیح نیست و به عقیده آنان باید در رویکرد مشارکتی به همه کاربران با عینکی یکسان نگاه کرد. باتوجه به دیگر مصاحبه‌ها و وجود اشباع نظری در تعدد نظریه‌های موجود در زمینه مشارکت به نظر می‌رسد که نبود انعطاف در تفکیک و برخورد یکسان با کاربران موجب ایجاد مشکلاتی در امر فرآیند طراحی خواهد شد. درباره حدود مداخله کاربران که در مصاحبه‌ها مطرح شد، معماران اشاره کردند که سه عامل اصلی فرآیند طراحی و ساخت «قانون، معمار و کاربر» است که هرکدام جایگاه مشخصی در شکل‌گیری فرآیند طراحی دارد. قانون‌گذار در رأس این فرآیند، حدودی را که اجرای آنها الزامی است از پیش در قالب قانون مشخص می‌کند. کاربر نیز به‌عنوان استفاده‌کننده نیازهای خود را مطرح و معمار به‌عنوان متخصص در این فرآیند خواسته‌های کاربر و قانون‌گذار را باهم منطبق می‌کند.

در اغلب مواقع تا زمانی که خواسته‌های کاربر مغایرتی با قوانین و اصول اجرایی که از قبل تدوین شده است، نداشته باشد، می‌تواند در موضوع مدنظر قرار گرفته شود. ضوابط و اصول مباحث مقررات ملی ساختمان و اصول ضوابط مربوط به هر شهر و منطقه (احتمال وجود بافت فرسوده، تاریخی و مواردی مشابه) که از قبل تدوین و تهیه شده است، می‌تواند مواردی را شامل شود که قانون‌گذار، تعیین‌کننده و متولیان امر، اجراکننده آن باشند. معماران بر این عقیده بودند که استفاده‌کنندگان می‌توانند در مراحل مختلف فرآیند طراحی در سایه نظارت معمار ورود کنند؛ زیرا شناخت معمار از کاربر و آشنایی کاربر از طرح و موانع پیش‌رو (مانند الزام اجرای مقررات) در مراحل رفت‌وبرگشتی

۱. هرچه مدت زمان کمتری برای انجام‌دادن فرآیند طراحی وجود داشته باشد، امکان دخالت کمتری نیز وجود خواهد داشت.

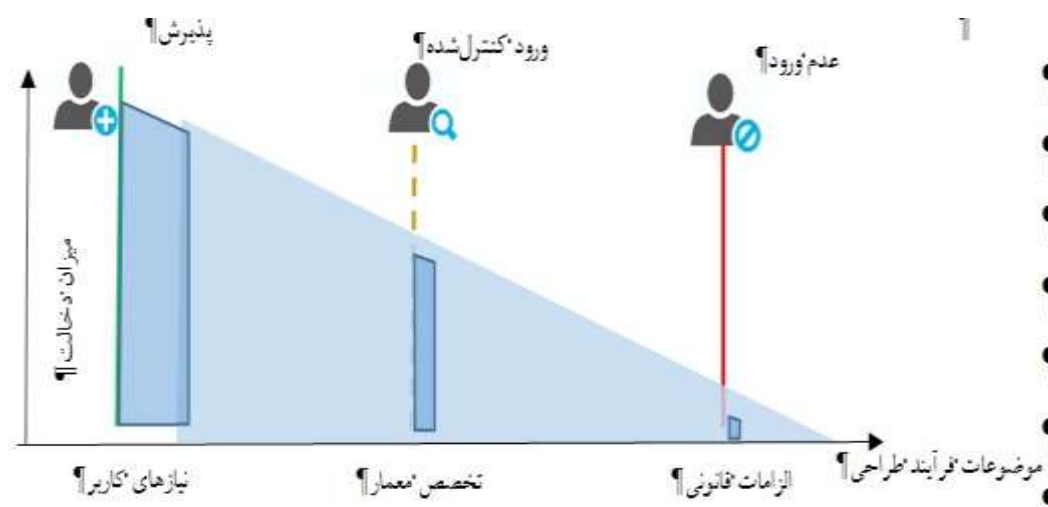
این فرآیند حاصل می‌شود. امکان انتخاب گزینه‌های مختلف برای کاربر با ارائه چندین راهکار از سوی معمار در طول این فرآیند، حس مشارکت و درنهایت، میزان رضایت را در کاربر افزایش می‌دهد (شکل ۴).

شکل ۴: کاربر و موضوعات فرآیند طراحی معماری (منبع: نگارندگان)

Figure 4: User and subjects of architectural design process

بعد دیگری از یافته‌ها به مسئله تداخل درخواست‌های کاربر و قوانین موجود اشاره دارد. به نظر مصاحبه‌شوندگان در صورتی که کاربر خواسته‌های مغایر با استاندارد و ضوابط را اعلام کند، خواسته‌ها می‌تواند به‌عنوان یک مسئله برای معمار مطرح شود. در این مقطع از فرآیند، معمار در پی حل این مسئله با راه‌های مختلف مانند استفاده از تبصره‌های قانونی، نامه‌نگاری (مطرح کردن خواسته با مراجع قانونی) و ارسال آن به ارگان مربوط و دیگر موارد بوده است که در صورت به نتیجه نرسیدن در مراحل پیشین، در صدد قانع کردن کاربر در این مورد برمی‌آید. در این بین تجربه معمار به‌عنوان مؤلفه‌ای تأثیرگذار برای قالب‌مند کردن این خواسته‌ها به روشی است که خللی در مسیر پیشروی فرآیند ایجاد نکند. موضوع دیگر که در مصاحبه‌ها به آن توجه شد، مسائل کیفی مانند سازمان فضایی، زیبایی‌شناسی در مصالح و رنگ‌ها و دیگر موارد مشابه بود. این موضوعات از جمله مسائلی است که کاربر حق اظهار نظر مستقیم را دارد. در ادامه، معماران دسته‌بندی‌های کلی‌تری ارائه دادند که نحوه مبلمان فضا و محل قرارگیری عرصه‌ها، ابعاد (با رعایت حداقل‌ها)، شکل و فرم طراحی از جمله مواردی بود که کاربر می‌توانست اظهار نظر کند. درنهایت، در بطن مصاحبه‌های انجام‌شده به این موضوع نیز اشاره شد که در صورت مغایرت خواسته‌های کاربر با اصول ذکر شده، اعمال سلیقه شخصی کاربر به‌جای تصمیمات معمار برای کیفیت‌های معمارانه در اولویت دارد (شکل ۵).

شکل ۵: میزان دخالت کاربر در موضوعات فرآیند طراحی معماری (منبع: نگارندگان)

Figure 5: User and subjects of architectural design process

معماران فرآیند طراحی را امری کیفی می‌دانند. به همین خاطر، به تفکیک آن پرداخته‌اند و تنها به چندین موضوع کلی توجه کرده‌اند؛ از این رو به جای تقسیم‌بندی موضوعی، تفکیک زمانی را در مراحل انجام‌دادن فرآیند، روشی مناسب دانستند. معماران سه مرحله‌ی اساسی را به فرآیند طراحی نسبت دادند:

مرحله نخست: اعلام نیازهای کمی طرح

در این مرحله کاربر با تعریف مسئله^۱ و توضیح برنامه^۲، نیازهای کمی خود را (تعداد و مترای فضاها) مطرح می‌کند. این مرحله در مدت زمان کمتری نسبت به سایر مراحل انجام می‌شود.

مرحله دوم: انجام‌دادن پروسه اصلی طرح

معمار و کاربر در این مرحله که به‌عنوان طولانی‌ترین قسمت فرآیند طراحی نیز شناخته می‌شود، درباره‌ی چالش‌های موجود به توافق کلی می‌رسند. فعالیت اصلی این قسمت از فرآیند طراحی بیشتر به عهده‌ی معمار است.

مرحله سوم: اعلام نظر کیفی طرح

تأیید کیفیت نهایی محصول باید از سوی کاربر انجام شود؛ زیرا کاربر شخصی است که از فضای طراحی شده استفاده خواهد کرد. در این مرحله آخرین ویرایش‌ها انجام می‌شود. به عبارت دیگر، کاربر پس از توافق درباره‌ی جزئیات با رضایت خود از کیفیت محصول نهایی فرآیند، آن را تأیید می‌کند. کیفیت‌های معماری ذکرشده از سوی معماران با سازمان فضایی و ساختاری که با ضوابط و اصول تعیین‌شده از سوی قانون‌گذار مغایرتی ندارد، بیشتر موضوعاتی از قبیل نحوه‌ی ایجاد شکست در دیوارها، سطح اشغال بنا تا انتظام فضایی و نحوه‌ی ساماندهی و مواردی از این دست را شامل می‌شود.

۱. منظور از تعریف مسئله اعلام نیازهایی مانند تعداد و مترای فضاها و مواردی از این دست است.

۲. در توضیح برنامه، کاربر اطلاعاتی درباره‌ی زمانبندی، بودجه مالی، قابلیت توسعه، کاربری‌های لازم و مواردی از این دست را مطرح می‌کند.

با وجود اینکه هدف معمار در تمامی این مراحل کسب رضایت کاربر در چارچوب رعایت قوانین و اجرای الزامات است، مسئله آگاهی کاربر نیز به عهده معمار است؛ زیرا میزان آشنایی کاربران با فرآیند طراحی و پروسه ساخت در امر معماری متفاوت است؛ البته در بیشتر مواقع کاربران به علت نداشتن تجربه پیشین، آشنایی و آگاهی لازم را در فرآیند طراحی ندارند. نپذیرفتن کار، راهکار صحیح از نظر عموم معماران در این مسئله است.

برخی دیگر از مصاحبه‌شوندگان تفکیک دیگری را ارائه دادند و آن تفکیکی دوسویه بود که یک سوی آن مربوط به شروع فرآیند طراحی و سوی دیگر آن مربوط به مقطع پایانی این فرآیند است. به نظر برخی معماران نیازهای کاربر به دو دسته تقسیم می‌شود: ۱- نیازهایی که خود کاربر از آنها آگاهی دارد؛ مانند انجام دادن تمهیداتی درباره قابلیت توسعه برای افزایش ظرفیت طرح در آینده و حساسیت یا علاقه به رنگی خاص؛ ۲- نیازهایی که کاربر از آنها بی‌خبر است و تشخیص و تصمیم‌گیری درباره آنها با معمار است؛ مانند میزان نورگیری لازم در فضاها. بدین صورت که کاربران درباره طراحی‌های اولیه (sketch) که در باب ساختار فضایی داخل و خارج بناست، حق اعلام نظر و ذکر نیازهای خود را دارند که این مرحله از کار در زمان شروع فرآیند طراحی شکل می‌گیرد. در این مسیر اصل اعتماد کاربر به معمار بعد از اعلام نیازهای اولیه به صورت کامل وجود دارد و معمار با اعمال خواسته‌های کاربر تا حدی که روند فرآیند طراحی در باب کیفیت‌های معمارانه، اصول، ضوابط و مسائل اجرایی با مشکل و بن‌بستی مواجه نشود، پیش می‌رود و در نهایت، مسائل موجود و راهکارهای پیشنهادی به کاربر اعلام می‌شود. این قبیل از کاربران به صورت کلی‌تر عمل و نیازها و اعتماد خود را اعلام می‌کنند و مداخله معمار را در خواسته‌ها امری مثبت می‌دانند. به عبارتی دیگر، معمار قالب‌دهنده این نیازها درباره کیفیت‌های معمارانه و پیشبرد فرآیند طراحی است.

نتیجه‌گیری

در تمامی مباحث و گفت‌وگوهایی که درباره موضوع فرآیند طراحی صورت می‌گیرد، مشارکت کاربران و نقش آنها در فرآیند طراحی یک دغدغه اساسی است. همین امر سبب شده است تا به طیف وسیعی از انواع روش‌های مشارکتی و فنون آن برای هرچه بیشتر عملی کردن مشارکت کاربران در فرآیند طراحی توجه شود. نتایج این مطالعه نشان داد که معماران فرآیند طراحی را ارتباطی دوطرفه بین معمار و کاربر می‌دانند. همچنین، آنها فرآیند طراحی را از لحاظ زمانی به سه مرحله تقسیم کردند. بدین صورت که در مراحل سه‌گانه فرآیند طراحی، کاربر در ابتدای کار با اعلام نیازهای خود، توضیح برنامه را انجام می‌دهد. در این مرحله بیشتر مباحثی مانند ارائه ایده‌های اولیه، کمیت فضاها، مباحث مربوط به سبک زندگی و فعالیت کاربر مطرح می‌شود. در این گام کاربر به مسائل فرهنگی خود اشاره می‌کند و طراح با توجه به این توضیحات، نیازهای پنهان^۱ کاربر را شناسایی و برای این دسته از نیازها نیز راهکارهایی اعمال می‌کند. گام بعدی در چندین مرحله رفت و برگشت و آزمون و خطا انجام می‌گیرد. در این مرحله طرح به پختگی لازم می‌رسد. همچنین، در این مرحله نقش معمار پررنگ‌تر از نقش کاربر است و معمار با استفاده از دانش

۱. نیازهایی که کاربر از آنها اطلاعی ندارد؛ مانند استفاده از عناصر معماری متعدد که برای ارضای روحیه کثرت‌گرایی کاربر به کار گرفته می‌شود.

تخصصی خود راهکارهای معمارانه را ارائه می‌کند؛ به گونه‌ای که علاوه بر در نظر گرفتن ملاحظه‌های قانونی (موضوعات تخصصی معماری مانند مسائل فنی)^۱ به مسائل فرهنگی (عرف معماری) نیز توجه می‌کند. در ادامه فرآیند، کاربر به موانع و محدودیت‌های پیشرو واقف‌تر می‌شود و در نهایت، در انتهای فرآیند نیز کاربر با اعلام نظر به صورت کیفی رضایت خود را از محصول نهایی طراحی شده اعلام می‌کند. گاهی ممکن است در موضوعاتی تصمیم کاربر و صلاح دید معمار با یکدیگر در تعارض باشد که در این مواقع بیشتر معمار با تذکر به عواقب احتمالی انجام دادن آن عمل و برخلاف میل باطنی به خواسته کاربر عمل می‌کند. در این بین در تناقض نبودن این خواسته‌ها با الزامات قانونی که از سوی ارگان‌های مختلف مطرح می‌شود، به عنوان مهم‌ترین خط قرمز برای ورود کاربران اعلام می‌شود.

به طور کلی اگر فرآیند طراحی را به مثابه یک فیلم سینمایی در نظر بگیریم، کاربر به عنوان تهیه‌کننده و معمار به عنوان کارگردان عمل خواهد کرد. در فرآیند طراحی «تخصص معمار» و «نیاز کاربر» هر دو مکمل یکدیگر هستند؛ برای مثال، برای تعیین رنگ دیوار، علم رنگ‌شناسی معمار و سلیقه رنگی کاربر تعیین‌کننده نتیجه کار است که سهم کاربر از «میزان تأثیر» و سهم معمار از «میزان مشارکت» در این فرآیند بیشتر خواهد بود. به عبارتی دیگر، معمار قالب اصلی کار را با در نظر گرفتن نیازها و مطالبات کاربر شکل می‌دهد.

یافته‌های پژوهش حاضر علاوه بر تأیید مقاله‌های موجود در پیشینه به ویژه مقاله «فرآیند طراحی معماری، تعامل میان طراح و بهره‌بردار مدل‌یابی مشارکت در طراحی مسکن‌های شخصی‌ساز» که در پی معطوف داشتن توجهات به پتانسیل‌های مشارکت اجتماعی در فرآیند طراحی بوده، دنباله‌رو مسیر این موضوع نیز بوده است. با توجه به اهمیت جایگاه پژوهش فعلی در مسیر پیشبرد موضوع مشارکت کاربران در فرآیند طراحی، کم و کیف جایگاه مشارکت کاربر در امر فرآیند طراحی مشخص شد؛ اما در راستای انجام دادن پژوهش‌های آتی، مسیر پیش روی محققان می‌تواند مواردی چون بررسی عمیق‌تر نیازهای کاربران در فرآیند طراحی، شناخت عمیق و دقیق از نیازهای کاربران، پیشنهاد روش‌های طراحی مشارکتی و ارزیابی طرح‌های مشارکتی باشد.

منابع

- آصفی، مازیار و ایمانی، الناز (۱۳۹۳). ریشه‌یابی و شناخت عوامل دگرگون‌ساز روح معماری گذشته ایران در گذر زمان، اصالت گذشته، تازگی اکنون. *مجله هویت شهر*، ۱۹ (۸)، ۶۳-۷۶.
- ابراهیمی، سمیه و اسلامی، غلامرضا (۱۳۸۹). معماری و شهرسازی ایران در دوره گذار. *مجله هویت شهر*، ۶ (۴)، ۳-۱۴.
- اسلامی، غلامرضا (۱۳۸۲). الگوی فراموش‌شده-اصل مشارکت مردم در فرآیند طراحی و توسعه درون‌زا. *نشریه علمی پژوهشی هنرهای زیبا*، ۱ (۱۶)، ۱-۱۳.
- اسلامی، غلامرضا؛ فروتن، منوچهر و پورمحمدی، شهربانو پور محمدی، پریا (۱۳۹۱). مشارکت طراحی در قلمرو فضای همکاری طراحان و کاربران. *همایش ملی معماری و شهرسازی ایرانی اسلامی*، مشهد.

۱. مسائلی از قبیل وزن مصالح، شرایط اقلیمی که در حیطه تخصص معمار است.

- الکساندر، کریستوفر (۱۳۸۱). *معماری و راز جاودانگی: راه جاودانه‌ساختن*. ترجمه مهرداد قیومی بیدهندی، تهران: نشر دانشگاه شهید بهشتی، چاپ اول.
- باباصادقیان، ادیسه (۱۳۹۴). *راهکاری برای طراحی مسکن فقرا مبتنی بر مشارکت کاربران*. همایش ملی معماری و شهرسازی ایرانی-اسلامی، دانشگاه پیام نور استان گیلان.
- پور دیهیمی، شهرام و نورتقانی، عبدالمجید (۱۳۹۲). *هویت و مسکن؛ بررسی سازوکار تعامل هویت ساکنین و محیط مسكونی*. فصلنامه مسکن و محیط روستا، ۱۴۱ (۳۲)، ۳-۱۸.
- پور محمدی، محمدرضا؛ قربانی، رسول و ولایتی، شیوا (۱۳۹۷). *بررسی نقش شاخص‌های مدرنیته در ابعاد معماری مسکن: مطالعه مجتمعات مسكونی تبریز*. مجله دانش شهرسازی، ۲ (۲)، ۳۳-۴۶.
- پورابراهیمی، محمد و شریف، حمیدرضا (۱۳۹۴). *جستاری در چگونگی مشارکت کاربران در فرآیند طراحی*. دومین کنگره بین‌المللی افتخارهای جدید در معماری و شهرسازی با رویکرد توسعه و فناوری، تهران.
- تقی‌پور، ملیحه؛ عظمتی، سعید و مهاجر، الهه (۱۴۰۱). *بررسی مؤلفه‌های مؤثر بر طراحی فضاهاى مجتمعات مسكونی مبتنی بر ارتقا سلامت ساکنین (مطالعه موردی: مجتمعات مسكونی گلستان و زنبق در شیراز)*. مجله پژوهش‌های معماری نوین، ۱ (۲)، ۲۷-۴۶.
- حسین‌پور، رضا؛ بلالی اسکویی، آریتا و کی‌نژاد، محمدعلی (۱۳۹۷). *ارزیابی مفاهیم اسلامی طراحی مسکن با هدف بازآفرینی در مسکن معاصر*. فصلنامه پژوهش‌های معماری اسلامی، ۳ (۶)، ۲۱-۴۸.
- خیابانیان، علی (۱۳۸۸). *خلاقیت در فرآیند طراحی معماری*. تبریز: انتشارات مهر ایمان، چاپ اول.
- خیراللهی، مهران (۱۳۹۲). *دست‌نگاره‌های خیالی در فرآیند طراحی معماری*. مجله هویت شهر، ۱۴ (۷)، ۷۱-۸۲.
- دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۴۳). *لغت‌نامه دهخدا*. جلد ۱۳، دانشگاه تهران: انتشارات چاپ و نشر.
- رشید کلویر، حجت‌الله؛ عباس‌زاده دیز، فاطمه؛ اکبری، حسن و شاهرودی کلور، مرضیه (۱۳۹۸). *بررسی حس تعلق به مکان از منظر شاخص‌های کالبدی و غیرکالبدی در خانه‌های مستقل و مجتمع‌های آپارتمانی (مطالعه موردی: شهر تبریز)*. مجله جغرافیا و توسعه فضای شهری، ۲ (۶)، ۲۱۵-۱۹۵.
- سید مرادی، زهره سادات؛ عباس‌زاده، شهاب و عسکری، اباصلت (۱۳۹۷). *مروری بر مدل‌های فرآیند طراحی معماری*. کنفرانس عمران، معماری و شهرسازی کشورهای جهان اسلام، تبریز.
- طاهر طلوع‌دل، محمدصادق؛ پوریافر، سمیه و مهدوی، لیلا (۱۳۹۶). *بررسی رضایت‌مندی ساکنان مسکن مهر تهران مبتنی بر معیارهای کالبدی و منظری*. دو فصلنامه معماری و شهرسازی ایران، ۱ (۸)، ۱۵-۲۱.
- علی‌الحسابی، مهران و یوسف زمانی، مهرداد (۱۳۸۹). *فرآیند طراحی معماری، تعامل میان طراح و بهره‌بردار (مدلیابی مشارکت در طراحی مسکن‌های شخصی‌ساز)*. نشریه هنرهای زیبا (معماری و شهرسازی)، ۴۳ (۲)، ۴۲-۳۱.
- فراستخواه، مقصود (۱۳۹۵). *روش تحقیق کیفی در علوم اجتماعی با تأکید بر «نظریه برپایه» (گراندد تئوری GTM)*. تهران: نشر آگاه، چاپ دوم.

فرشچی، حمیدرضا و ترکی باغبادرانی، حامد (۱۳۹۷). بررسی فرآیند مشارکت استفاده‌کنندگان (مردم) در روند طراحی مسکن با رویکرد معماری جمعی. *دو ماهنامه علمی تخصصی پژوهش در هنر و علوم انسانی*، ۳ (۳)، ۳۳-۴۴.

قاسمی برمی، علی (۱۳۹۶). *بررسی نقش روابط عمومی شهرداری تهران در افزایش مشارکت شهروندان (مورد مطالعه: مناطق ۱۶ و ۱۷ شهرداری تهران)*. نادر صادقی لواسانی‌نیا، گروه معماری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شرق. کامل‌نیا، حامد (۱۳۹۲). چارچوبی نوین برای تعامل معماری جمعی در طراحی مجموعه‌های مسکونی معاصر. *فصلنامه نقش جهان-مطالعات نظری و فناوری‌های نوین معماری و شهرسازی*، ۲ (۳)، ۶۳-۷۳. کامل‌نیا، حامد (۱۳۸۷). *معماری و الگوواره‌های طراحی جمعی*. دکتر غلامرضا اسلامی، پردیس هنرهای زیبا دانشگاه تهران.

کشتکار قلاتی، احمدرضا؛ اردستانی، زهرا السادات و پرویزی، الهام (۱۴۰۱). الزامات کارکردی طراحی مسکن متناسب با تغییر سبک زندگی در دوران بیماری‌های دنیاگیر (موردپژوهی: دوران همه‌گیری کوئید ۱۹ در تهران). *دو فصلنامه معماری و شهرسازی پایدار*، ۱ (۱۰)، ۵۵-۷۰.

گال، مردیت دامین؛ بورگ، والتر و گال، جویس (۱۳۹۳). *روش‌های تحقیق کمی و کیفی در علوم تربیتی و روان‌شناسی*. ترجمه احمدرضا نصر، حمیدرضا عریضی، محمود ابوالقاسمی، محمدجعفر پاک‌سرشت، علیرضا کیامنش، خسرو باقری، محمد خیر، منیجه شهنی بیلاق، زهره خسروی، تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی و سمت، چاپ نهم.

گلابچی، محمود؛ خلعتبری، رامین و فاضل، علیرضا (۱۳۹۳). مشارکت بهره‌برداران در فرآیند طراحی زمینه‌ساز تحقق پایداری اجتماعی مسکن انبوه در ایران (نمونه موردی مسکن شهرک صنعتی پرنده). *دو فصلنامه مدیریت شهری*، ۳۵ (۱۳)، ۷-۲۴.

لنگ، جان (۱۳۹۱). *آفرینش نظریه معماری، نقش علوم رفتاری در طراحی محیط*. ترجمه علیرضا عینی‌فر، تهران: مؤسسه چاپ و انتشارات دانشگاه تهران، چاپ ششم.

محمدزاده، رحمت و جوانرودی، کاوان (۱۳۹۵). بازطراحی فضاهای جمعی و خصوصی مسکن در ساختار شهر ایرانی-اسلامی (مطالعه موردی مجتمع بهارستان ۲ سنندج). *فصلنامه نقش جهان*، ۲ (۶)، ۳۶-۴۷.

مستقیمی، ندا؛ گودرزی سروش، محمدمهدی و دانشگر مقدم، گلرخ (۱۳۹۴). بررسی تأثیر ساختار کالبدی بر رفتار فضایی بهره‌برداران با رویکرد روان‌شناسی محیط (مطالعه موردی: پایانه مسافربری استان همدان). *فصلنامه مطالعات محیطی هفت حصار*، ۱۳ (۴)، ۷۷-۸۹.

فرهنگ فارسی معین (۱۳۸۴). *گرد آورنده عزیزالله عزیززاده*. تهران: انتشارات ادنا، چاپ چهارم.

نعیمی فروتنی‌نژاد، فریسا؛ رهبری‌منش، کمال؛ البرزی، فریبا و خوانساری، شیدا (۱۴۰۱). بررسی اهمیت مؤلفه‌های کالبدی معماری در گونه‌های مجتمع مسکونی (پراکنده، نواری، متمرکز) بر روی استرس و افسردگی (نمونه موردی: ۹ مجتمع مسکونی در تهران بعد از انقلاب). *فصلنامه آمایش محیط*، ۵۶ (۱۵)، ۱۸۰-۱۵۳.

- نوروزی، سودا و جوان فروزنده، علی (۱۴۰۰). تحلیل سویه‌های مفهوم مشارکت در فرآیند طراحی فضاهای عمومی. *نشریه علمی مطالعات شهری*، ۱۰ (۳۸)، ۶۲-۴۹.
- ویسی، سروه الله و طلیسچی، غلامرضا (۱۳۹۴). مروری بر شکل‌گیری رویکرد معماری جمعی. *اولین کنفرانس بین‌المللی انسان، معماری، عمران و شهر، تبریز*.
- هوشیار، حسن و قادری، رضا (۱۳۹۷). ارزیابی کیفیت فضاهای مسکونی در شهرهای کوچک (مطالعه موردی: شهر اشنویه). *فصلنامه علمی برنامه‌ریزی توسعه کالبدی*، ۴ (۳)، ۶۹-۸۰.
- یوسف زمانی، مهرداد (۱۳۸۷). بررسی و بازتعریف جایگاه مشارکت بهره‌بردار و فرآیند طراحی مسکن. دکتر مهران علی‌الحسابی، دانشگاه علم و صنعت ایران.

References:

- Ackerman, J. S. (1969). Listening to architecture. *Journal of Harvard Educational Review*, 4(39), 4-10.
- Alalhesabi, M., & Usef Zamani, M. (2010). Architectural design process; interaction between the designer and owner participation (Modeling participation in the design of personalized housing). *Journal of Fine Arts*, 2(43), 31-42 (In Persian).
- Alizadeh, A. (2005). *Moein's Persian dictionary*. Fourth Edition. Tehran: Adena Publication (In Persian).
- Ammar, S. M., Ali, K. H., & Yusof, N. A. (2013). The effect of participation in design and implementation works on user satisfaction in multi-storey housing projects in Gaza, Palestine. *World Applied Sciences Journal*, 22(8), 1050-1058.
- Asefi, M., & Imani, E. (2014). Recognition and evaluation of the transformational factors of the spirit of Iranian traditional architecture: Originality of the past, novelty of today. *Journal of City Identity*, 8(19), 63-76 (In Persian).
- Broome, J. (2005). *Architecture and participation (chapter of mass housing cannot be sustained)*. First Edition. Routledge.
- Caixeta, M., Tzortzopoulos, P., & Fabricio, M. (2019). User involvement in building design- a state of the art review. *Pós Revista do Programa de Pós-Graduação em Arquitetura e Urbanismo da FAUUSP*, 26(48), 1-23.
- Christiansson, P., Svidt, A., Pedersen, K., & Dybro, U. (2011). User participation in the building process. *Electronic Journal of Information Technology in Construction*, 16, 309-334.
- Dehkhoda, A. A. (1964). *Dehkhoda dictionary*. Tehran: Tehran University Press (In Persian).
- Ebrahimi, S., & Islami, Gh. (2010). Iranian urbanism and architecture during transmission period. *Journal of City Identity*, 6(4), 3-14 (In Persian).
- Einifar, A. (2012). *Translation of Jon Lang's creating architectural theory: The role of the behavioral sciences in environmental design*. Sixth Edition. Tehran: Tehran University Press (In Persian).
- Fakere, A. A., Arayela, O., & Folorunso, C. O. (2017). Nexus between the participation of Residents in house design and residential satisfaction in Akure, Nigeria. *Journal of Frontiers of Architectural Research*, 6(2), 137-148.
- Farasatkah, M. (2016). *Qualitative research method in social sciences: with emphasis on "grounded theory" (grounded theory GTM)*. Second Edition. Tehran: Agah Publication (In Persian).
- Farshchi, H. R., & Turki Baghbaderani, H. (2018). Investigating the participation process of users (people) in the housing design process with a collective architecture approach. *Scientific Journal of Research in Art and Humanities*, 3(3), 33-44 (In Persian).

- Ghasemi-Barmi, A. (2017). *Investigating the role of public relations of Tehran Municipality in increasing citizens' participation (case study: Districts 16 and 17 of Tehran Municipality)*. Islamic Azad University, Tehran East Branch (In Persian).
- Golabchi, M., Khalatbari, R., & Fazel, A. (2014). Participation of users in the process of designing the groundwork for the realization of the social sustainability of mass housing in Iran is a case study of Parand Industrial Estate housing. *Quarterly Journal of Urban Management*, 13(35), 7-24 (In Persian).
- Gul, A., Nawas, M., Basheer, M., Tariq, F., & Raheel shah, A. (2018). Built houses as a tool to control residential land speculation (A case study of Bahria Town, Lahore). *Journal of Habitat International*, 71(2), 81-87.
- Hosseinpour, R., Balali Oskouee, A., & KeyNezhad, M. A. (2018). Assessment of Islamic housing design concepts, with the aim of recreating in modern housing. *Journal of Researches in Islamic Architecture*, 6(3), 21-48 (In Persian).
- Houshyar, H., & Ghaderi, R. (2019). Evaluating the quality of residential spaces in small cities (Case study: Oshnaviyeh). *Journal of Physical Social Planning*, 5(4), 69-80 (In Persian).
- Huang, Y., Ning, Y., Zhang, T., & Fei, Y. (2015). Public acceptance of waste incineration power plants in China: Comparative case studies. *Journal of Habit International*, 47, 11-19.
- Islami, Gh. (2003). The forgotten pattern - The principle of people's participation in the process of endogenous design and development. *Scientific Research Journal of Fine Arts*, 16(1), 1-13 (In Persian).
- Jencks, C. (2011). *The story of post-modernism: Five decades of the ironic, iconic and critical in architecture*. First Edition. Wiley-Blackwell.
- Kamelnia, H. (2013). A new framework for the interaction of collective architecture in the design of contemporary residential complexes. *Naqsh-e Jahan, Basic Studies and New Technologies of Architecture and Planning*, 3(2), 63-73 (In Persian).
- Keshtkar, A., Ardestani, Z. A., & Parvizi, E. (2022). Functional principles of housing design in proportion to lifestyle changes during pandemic (Case study: Covid-19 epidemic in Tehran). *Journal of Sustainable Architecture and Urban Design*, 10(1), 55-70 (In Persian).
- Kheirullahi, M. (2013). Visionary drawing in architectural design process. *Journal of City Identity*, 7(14), 71-82 (In Persian).
- Khiabani, A. (2009). *Creativity in the architectural design process*. First Edition. Tabriz: Mehr-e Iman Publication (In Persian).
- Kosk, K. (2016). Social participation in residential architecture as an instrument for transforming both the architecture and the people who participate in it. *Procedia Engineering, World Multidisciplinary Civil Engineering- Architecture- Urban Planning Symposium*, 161, 1468-1475.
- Li, T. H., Ng, S. T., & Skitmore, M. (2012). Public participation in infrastructure and construction projects in China: From an EIA-based to a whole cycle process. *Habit International*, 36(1), 47-56.
- McInnes, C. (2016). Crisis! What crisis? Global health and the 2014-15 West African Ebola outbreak. *Journal of Third World Quarterly*, 37(3), 380- 400.
- Mclagan, P., & Nel, Ch. (1998). *The age of participation*. First Edition. Berrett-Koehler Publishers.
- Mohamadzade, R., & Javanroudi, K. (2016). Redesign of collective and private spaces of public apartments to enhancing social health in Iranian-Islamic structure (Case study: Baharestan 2 complex, Sanandaj). *Naqsh-e Jahan - Basic studies and New Technologies of Architecture and Planning*, 6(2), 36-47 (In Persian).

- Mokhtarmanesh, S., & Ghomeishi, M. (2019). Participatory design for a sustainable environment: integrating school design using students' preferences. *Sustainable Cities and Society*, 51, 101762.
- Mostaghimi, N., Goudarzi Soroush, M. M., & Daneshgar Moghadam, G. (2015). Investigating the effect of physical structure on the spatial behavior of users with the approach of environmental psychology (Case study: Passenger terminal of Hamadan province). *Haft Hesar Journal of Environmental Studies*, 4(13), 77-89 (In Persian).
- Naeimi Foroutani Nezhad, F., Rahbari Menesh, K., Alborzi, F., & Khansari, Sh. (2022). Investigating the importance of physical components of architecture in the types of scattered, strip, and concentrated residential complexes on stress and depression (a case study of nine residential complexes in Tehran after the Revolution). *Quarterly Journal of Environmental-based Territorial Planning*, 15(56), 153-180 (In Persian).
- Namian P., Parva, M., & Keshmiri, H. (2021). Investigating the impact of lifestyle on contemporary residential design in Shiraz. *Journal of Islamic LifeStyle Centered on Health*, 1(5), 202-207.
- Nasr, A., Arizi, H., Abulghasemi, M., Pakseresht, M. J., Kiamanesh, A., Bagheri, Kh., ... & Khosravi, Z. (2014). *Translation of Meredith Damien Gall, Walter Borg, and Joyce Gall's educational research: An introduction*. Ninth Edition. Tehran: Shahid Beheshti University Press (In Persian).
- Norouzi, S., & Javan Forouzandeh, A. (2021). Analyzing the aspects of participation concept in the process of public space design. *Journal of Urban Studies*, 10(38), 49-62 (In Persian).
- Oxford (2023). *Online Oxford Dictionary*. Available at: www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/participation?q=participation
- Pourdeihimi, Sh., Mashayekh Faridani, S., & Nourtaghani, A. (2013). Housing and identity; study on the mechanisms of interaction between dweller's identity and residential environment. *Journal of Housing and Rural Environment*, 32(141), 3-18 (In Persian).
- Pourebrahimi, M., & Sharif, H. R. (2015). An inquiry into how users participate in the design process. *The Second International Congress on New Horizons in Architecture and Urban Planning with a Development and Technology Approach*, Tehran (In Persian).
- Pourmohamadi, M. R., Ghorbani, R., & Velayati, Sh. (2018). The role of modernity indicators in housing architecture dimensions: A case study of Tabriz residential complexes. *Journal of Urban Plannig Knowledge*, 2(2), 33-46 (In Persian).
- Qayyoomi Bidhendi, M. (2002). *Translation of Christopher Alexander's timeless way of building (architecture and the secret of immortality)*. First Edition. Tehran: Shahid Beheshti University Press (In Persian).
- Qiao, X., Liu, Y., & Feng, J. (2022). Evaluating the landscape quality of residential communities: A case study of the Chinese City Yangling. *Journal of Land*, 12(1), 1-11.
- Rashid Kolvir, H., Abbaszadeh Diz, F., Akbari, H., & Shahroudi Kolour, M. (2020). Examining the sense of belonging to places in terms of physical and non-physical indices in stand-alone houses and apartment complexes (Case study: Tabriz city). *Journal of Geography and Urban Space Development*, 6(2), 195-215 (In Persian).
- Saleh, A., Rafi, A., Woods, P., Senan, Z., & Marei, Kh. (2011). An investigation of user participation in the architectural design process in Palestine. *IEEE Student Conference on Research and Development (Cyberjaya, Malaysia)*, 479-484.
- Seyed Moradi, Z. S., Abbaszadeh, Sh., & Askari, A. (2018). An overview of architectural design process models. *Conference on Civil Engineering, Architecture and Urban Planning of the Countries of the Islamic World*, Tabriz (In Persian).

- Smith, R. C., & Iversen, O. S. (2018). Participatory design for sustainable social change. *Journal of Design Studies*, 59, 9-36.
- Soikkeli, A., Santamaki, E., Hynninen, O., & Aijala, S. (2023). Challenges of participatory design in apartment buildings' renovation projects in Finland. *Journal of Housing and the Built Environment*, 38(1), 1-17.
- Sukkasame, S., & Alhashimy, M. (2021). Collaboration and participation in architectural design: Lesson learnt from building a Bamboo pavilion with indigenous Karen. *Journal of Architectural/Planning Research and Studies (JARS)*, 18(1), 187-198.
- Taghipour, M., Azemati, S., & Mohajer, E. (2022). Investigating the effective components of designing residential complexes' spaces based on promoting the general health of residents (Case study: Zanbagh and Golestan residential complexes in Shiraz). *Journal of Architectural Technologies Studies*, 1(2), 27-46 (In Persian).
- Taher Toloo Del, M. S., Poorbagher, S., & Mahdavi, L. (2018). Study of residents' satisfaction based on physical and aesthetical factors (Case study: Tehran Mehr Housing complexes). *Journal of Iranian Architecture & Urbanism*, 8(1), 15-21 (In Persian).
- Valladares, A. (2017). Successes and failures of participation in design: Cases from old Havana, Cuba. *Frontiers of Architectural Research*, 6(3), 401-411.
- Veisi, S., & Talischi, G. (2015). An overview of the formation of collective architecture approach. *The First International Conference on Human, Architecture, Civil Engineering and City*, Tabriz (In Persian).
- Xie, L., Xia, B., Hu, Y., Shan, M., Le, Y., & Chan, A. (2017). Public participation performance in public construction projects of South China: A case study of the Guangzhou games venues construction. *International Journal of Project Management*, 35(7), 1391-1401.